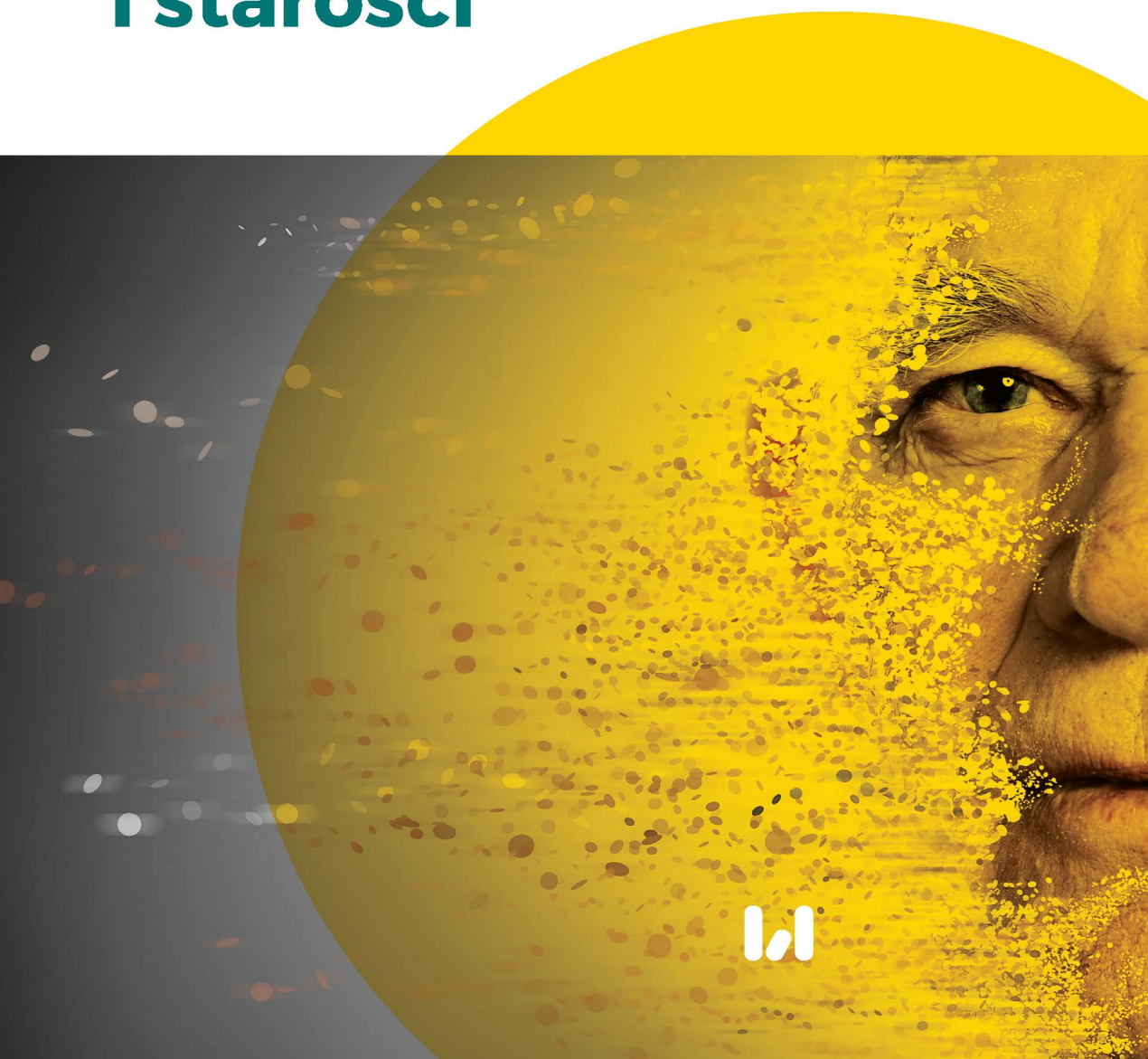

**Bogusława Urbaniak, Marek Chałas
Piotr Szukalski, Rafał Zimny, Robert Błaszczak
Magdalena Zadworna**

Trwałość i zmienność procesów starzenia się i starości

Trwałość i zmienność procesów starzenia się i starości

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

**Bogusława Urbaniak, Marek Chałas
Piotr Szukalski, Rafał Zimny, Robert Błaszczak
Magdalena Zadworna**

Trwałość i zmienność procesów starzenia się i starości

Bogusława Urbaniak – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Instytut Logistyki i Informatyki
Katedra Pracy i Polityki Społecznej, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 39

Marek Chałas – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Akademia Seniora „Activus”
90-255 Łódź, ul. POW 3/5

Piotr Szukalski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Instytut Socjologii
Katedra Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 nr 41/43

Rafał Zimny – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Wydział Językoznawstwa, Instytut Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa
85-027 Bydgoszcz, ul. Jagiellońska 11

Robert Błaszczak – Kliniczne Centrum Medyczne Seniora
Uniwersyteckiego Szpitala Klinicznego im. Wojskowej Akademii Medycznej – Centralny Szpital Weteranów w Łodzi
92-003 Łódź, ul. Pieniny 30

Magdalena Zadworna – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Instytut Psychologii
Zakład Psychologii Zdrowia, 91-433 Łódź, ul. Smugowa 10/12

RADA REDAKCYJNA SERII GERONTOLOGIA

prof. dr hab. *Elżbieta Kowalska-Dubas*

(Wydział Nauk o Wychowaniu UL) – przewodnicząca
członkowie

prof. dr hab. *Bogusława Urbaniak* (Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny UL)

prof. dr hab. *Piotr Szukalski* (Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny UL)

prof. dr hab. *Grzegorz Bartosz* (Wydział Biologii i Ochrony Środowiska UL)

mgr *Monika Kamińska* (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi)

dr *Natalia Piórczyńska* (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi)

RECENZENCI

Piotr Błędowski, Kornelia Kędziora-Kornatowska (rozdział 4)

Agnieszka Kula (rozdział 3)

REDAKTOR INICJUJĄCY

Beata Koźniewska

REDAKCJA

Marcin Mach

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

Mariusz Brusiewicz

PROJEKT OKŁADKI

AGENT PR

Mariusz Brusiewicz

Zdjęcie wykorzystane na okładce

© Depositphotos.com/<https://pl.depositphotos.com/stock-photos/starzenia-si%C4%99.html?filter=all&qview=1740989>

Publikacja dofinansowana przez Rektora Uniwersytetu Łódzkiego, Dziekana Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego oraz Kierownictwo Katedry Pracy i Polityki Społecznej Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Authors, Łódź-Kraków 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź-Kraków 2021

© Copyright for this edition by AGENT PR, Łódź-Kraków 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10102.20.0.M

Ark. wyd. 10,0; ark. druk. 12,0

ISBN 978-83-8220-491-9

e-ISBN 978-83-8220-492-6

ISBN AGENT PR 978-83-64462-81-8

Spis treści

Wstęp	7
Bibliografia	12
1. Graniczne progi starości	15
1.1. Wprowadzenie	15
1.2. Znaczne zróżnicowanie postrzegania progu starości	17
1.3. Dowolność w określaniu granicznego progu starości w Polsce	21
1.4. Przegląd encyklopedycznych i słownikowych interpretacji hasła senior	25
1.5. Wiek prospektywny – poszukiwania nowego granicznego progu starości	31
1.6. Zakończenie	35
Bibliografia	36
2. Podwójne starzenie się ludności – od kiedy zaczyna się późna starość?	41
2.1. Wprowadzenie	41
2.2. Podwójne starzenie się ludności	42
2.3. Od kiedy zaczyna się późna starość	44
2.4. Od jakiego wieku zaczyna się funkcjonalnie późna starość?	47
2.5. Liczba osób najstarszych w przyszłości	53
2.6. Przestrzenna koncentracja osób bardzo starych	56
2.7. Zakończenie	58
Bibliografia	59
3. Eufemizowanie starości we współczesnej polszczyźnie na tle innych tendencji językowego obrazowania starości	63
3.1. Wprowadzenie	63
3.2. Zarys stanu badań	64
3.3. Językowe profile starości i człowieka starego	70
3.4. Eufemizowanie starości	80

3.4.1. Eufemizowanie starości – uwarunkowania kulturowo-komunikacyjne	80
3.4.2. Eufemizacja z intencją pozytywną	81
3.4.3. Eufemizacja z intencją negatywną	87
3.5. Zakończenie	95
Bibliografia	96
4. Przebieg starzenia się człowieka w ujęciu medycznym	101
4.1. Wprowadzenie	101
4.2. Proces starzenia i jego konsekwencje	103
4.3. Niejednorodność procesów starzenia	106
4.4. Niesprawność funkcjonalna	108
4.5. Narzędzia do określania stanu zdrowia	110
4.6. Potrzeby zdrowotne i ich znaczenie	116
4.7. Zakończenie	121
Bibliografia	124
5. Psychologiczne aspekty starzenia się we współczesnym świecie	127
5.1. Wprowadzenie	127
5.2. Okres późnej dorosłości i jego specyfika	128
5.3. Wyzwania starości – realizacja zadań rozwojowych typowych dla wieku	130
5.4. Różne oblicza współczesnej starości	133
5.5. Wspieranie pomyślnego starzenia się	134
5.6. Zakończenie	137
Bibliografia	138
6. Czym jest ageizm? Objawy, przyczyny, skutki	145
6.1. Wprowadzenie	145
6.2. Ewolucja pojęcia ageizmu	146
6.3. Przejawy ageizmu w życiu społecznym	153
6.4. Skala rozpowszechnienia ageizmu	159
6.5. Ageizm w pracy	161
6.6. Ageizm w opiece zdrowotnej	166
6.7. Pandemia COVID-19 i ludzie starsi	169
6.8. Skutki ageizmu	172
6.9. Zakończenie	176
Bibliografia	178
O autorach	187

Wstęp

*Bogusława Urbaniak**

 <https://orcid.org/0000-0003-0202-499X>

Tematyka starzenia się i ludzi starszych nigdy nie przyciągała tyle uwagi co obecnie. Wyjaśnień dostarcza demografia, która wskazuje, że ludność świata – a przede wszystkim zamieszkująca obszar Unii Europejskiej – starzeje się w dużym tempie. Ludzi starszych jest i będzie coraz więcej w porównaniu do przedstawicieli najmłodszego pokolenia¹. Przekonuje o tym mediana wieku, która w 1995 r. wynosiła 36,5 lat (UE-27), w 2019 r. już 43,7 lat (UE-28), a zgodnie z przewidywaniami w 2050 r. ma wynieść 46,9 lat. Ludność Polski szybko demograficznie się starzeje, jeszcze w 1995 r. mediana wieku wynosiła zaledwie 33,7 lat (Eurostat 2011), zaś w 2019 r. – 41,0 lat (Eurostat – demo-panind). Natomiast w perspektywie do 2050 r. Polska jest wymieniana – obok Malty, Słowacji i Cypru – jako przykład kraju, w którym mediana wieku wzrośnie aż o ponad 8 lat (Eurostat 2019, s. 18).

Nie ma jednej definicji osoby starszej akceptowanej we wszystkich krajach świata. Najczęściej wskazuje się, że są to osoby, które przekroczyły wiek 60. lat. Jednak społeczność ludzi starszych jest niezwykle zróżnicowana, a ich wiek kalendarzowy jest tylko luźno związany z wiekiem biologicznym. Organizmy ludzi starszych są w różnej kondycji, dzieli ich odmienny styl i warunki życia. Nie

* Prof. dr hab., profesor, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Instytut Logistyki i Informatyki.

¹ Wzrasta oczekiwana długość ich życia w zdrowiu – w przypadku osób w wieku 65 lat żyjących w UE-27 nastąpił wzrost z przeciętnie 8,0 lat w 2009 r. do 10 lat dla kobiet i 9,8 lat dla mężczyzn w 2018 r.; najdłuższe życie w zdrowiu mieli przed sobą starsze kobiety i mężczyźni w Szwecji – odpowiednio w 2018 r. 15,8 lat dla kobiet i 15,6 lat dla mężczyzn (Eurostat, dane online HLTH_HLYE).

chęć więc być traktowani jako homogeniczna grupa osób potrzebujących wsparcia i opieki z powodu niesprawności.

Na heterogeniczność populacji osób starszych zwrócono uwagę podczas 49. Sesji Komisji Statystycznej Narodów Zjednoczonych wskazując, iż niewiele jak dotąd zrobiono, aby uznać dość oczywistą kwestię, że starsze kobiety i starsi mężczyźni należą do tak samo zróżnicowanej grupy wieku jak pozostałe kategorie wieku. Traktowanie osób starszych jako jednolitej grupy społecznej, określonej wyłącznie na podstawie wieku kalendarzowego, prowadzi do uogólnionych poglądów, co przekłada się na tworzenie polityki ukierunkowanej albo na kompensowanie deficytów i zaspokajanie potrzeb opiekuńczych, albo wspieranie partycypacji i aktywności ludzi starszych. Taki spolaryzowany ogląd, charakterystyczny dla tworzenia „portretu późnej fazy życia jako wspólnego doświadczenia”, nie jest w stanie uchwycić zróżnicowanych doświadczeń kobiet i mężczyzn, ich odmiennego przebiegu życia czy zróżnicowanych dochodów, które kształtują okres starości (European Union Agency for Fundamental Rights 2018, s. 10–11). W związku z tym podkreślono, że nie należy traktować seniorów jako członków jednolitej grupy wiekowej 60+ (United Nations Economic and Social Council 2018, s. 3–13). W marcu 2018 r. została powołana Grupa Titchfield ds. statystyk związanych ze starzeniem się i danych zdezagregowanych według wieku (Titchfield Group on Ageing-related Statistics and Age-disaggregated Data²), która ma na celu określenie standardów wieku starszego dla potrzeb statystyk międzynarodowych; w jej pracach biorą udział krajowe biura statystyczne z 58 krajów, w tym także z Polski.

Tematyka niniejszej monografii pt. „Trwałość i zmienność procesów starzenia się i starości” wpisuje się w dyskusję na temat konieczności redefiniowania granicy starości wobec jej współczesnych, wielowymiarowych uwarunkowań. Starzenie się jest procesem uniwersalnym, lecz jego przebieg zależy od wielu czynników o charakterze medycznym, psychologicznym, ekonomicznym i społecznym. W przeszłości ludzie w starszym wieku usuwali się na ogół

² Ma współpracować nad ustanowieniem międzynarodowych standardów i metod zestawiania statystyk i danych głównych wymiarów starzenia oraz danych zdezagregowanych według wieku w całym cyklu życia. W jej pracach biorą udział inne instytucje Narodów Zjednoczonych oraz organizacje zajmujące się określonymi aspektami starzenia się i odnośnymi statystykami – <https://unstats.un.org/unsd/methodology/citygroups/Titchfield.cshtml> (dostęp: 26.09.2020).

z życia społecznego w zacisze domowe, stawali się „niewidoczni” w życiu społecznym, koncentrując się na transcendentnym przygotowaniu do końca swych dni. Również współcześnie można spotkać zwolenników teorii gerotranscendencji, która uznaje, że polityka społeczna zgodna z paradygmatem *healthy and active ageing* wymaga na ludziach starszych, nierzadko na siłę, aktywność w różnych obszarach, gdy tymczasem seniorom zależy przede wszystkim na życiu duchowym (Muszyński 2016). Nie negując występowania takich potrzeb u osób starszych, widzimy jednak w przestrzeni publicznej ich dużą aktywność społeczną, ekonomiczną i polityczną. To oni są przywódcami politycznymi w wielu krajach, pracują zawodowo i udzielają się w życiu społecznym, kształcą się. Jednak nie zawsze społeczeństwo traktuje ludzi starszych jako równoprawnych uczestników gry. Uwidoczniała to ostatnio sytuacja pandemii COVID-19, gdy wobec świadectw dyskryminacji osób starszych organizacje senioralne na całym świecie zaczęły się domagać gwarancji przestrzegania praw człowieka w odniesieniu do osób starszych (Age-Platform Europe³).

Jest to pierwsza w polskim piśmiennictwie publikacja, w której autorzy, reprezentujący różne dziedziny nauki, próbują odnieść się do – z jednej strony – pewnych uniwersalnych cech procesów starzenia się człowieka, a z drugiej – wskazać na zachodzące współcześnie zmiany, które mają wpływ na weryfikację tradycyjnych ujęć w definiowaniu człowieka starszego.

Celem niniejszej monografii jest ukazanie niezmiennych procesów występujących w fazie życia zwanej starością, związanych z nią niechęci i obaw skłaniających do jej eufeminizacji, a także tych obszarów, które ukazują zmieniający się przebieg starzenia w warunkach współczesności. Postawiono tezę, iż granica wieku wyznaczająca początek starości wymaga redefiniowania – nie tylko w związku z wydłużeniem dalszego trwania życia, ale także pod wpływem zmieniających się zachowań osób starszych. Prowadzone badania, polityka władz na szczeblu krajowym czy terytorialnym dotycząca osób starszych powinny wyróżniać się wrażliwością na

³ Age Platform Europe od wielu lat angażuje się w zwalczanie dyskryminacji ze względu na wiek oraz ochronę praw człowieka w odniesieniu do osób starszych, organizując konferencje, debaty, seminaria, formułując petycje do Parlamentu Europejskiego; działa wspólnie z innymi organizacjami takimi jak np. European Network of Equality Bodies.

odrębności występujące w różnych podgrupach wiekowych ludzi starszych, zamiast traktowania ich jako w miarę jednorodną grupę seniorów w wieku 60+ lub 65+.

Impulsem do powstania niniejszej monografii była konferencja zorganizowana w 2018 r. wspólnie przez Uniwersytet Łódzki i Fundację Activus pt.: „Senior to brzmi dostojnie”. Na kanwie podjętych wątków zostały przygotowane opracowania, które weszły do niniejszej monografii jako rozdziały. W ich napisaniu wzięli udział przedstawiciele trzech dziedzin nauki – nauk społecznych, humanistycznych, medycznych i nauk o zdrowiu. Tym samym publikacja zawiera ogłód zagadnień związanych ze starością i definiowaniem człowieka starszego z wielu perspektyw. Książka składa się z sześciu rozdziałów. Otwiera ją rozdział 1, poświęcony poszukiwaniom granic progu starości. Jego autor, w oparciu o dokonany przegląd literatury stwierdza, że istniejąca mnogość wyznaczania granicy rozpoczynającej starość nie pozwala na jednoznaczne jej zdefiniowanie w oparciu o jednolite kryteria.

W książce znalazł się jedyny rozdział (rozdział 2) poświęcony zagadnieniom demograficznym, który podnosi kwestię podwójnego starzenia się społeczeństw. Zjawisko to, nie mające do tej pory precedensu, polega na szybszym tempie wzrostu osób bardzo starych – w wieku 85 lat i więcej – niż ogółu ludzi starszych. W efekcie szacuje się, że między rokiem 2018 i 2050 liczba osób bardzo starych w UE-28 więcej niż podwoi się, wzrastając aż o 130,3% (Eurostat 2019, s. 15). Autor wnosi pod rozwagę następujące kwestie – czy istnieje zgodność w nauce odnośnie definiowania osób bardzo starych i czy jest to grupa jednorodna z punktu widzenia stanu zdrowia i sprawności. Ponadto przedstawia przyczyny, dla których – niezależnie od odpowiedzi na powyższe dwa pytania – w przyszłości będzie wzrastać zainteresowanie różnorodnie definiowanymi zbiorowościami osób najstarszych.

Starość i ludzie starsi doczekali się w języku polskim wielu określeń, które odzwierciedlają zróżnicowaną gamę uczuć, jakie wzbudzają wśród bliższych i dalszych współobywateli. Współcześnie można wyodrębnić wiele sposobów mówienia o starości, jej obrazowania przede wszystkim w wysłowieniu publicznym, jej eufemizacji. Analizę eufemizowania starości we współczesnej polszczyźnie na tle innych tendencji językowego obrazowania starości zawiera rozdział 3.

Człowiek wkraczający w okres starości – podobnie jak w całym cyklu życia – doświadcza wielu przemian biologicznych, staje się narażony na występowanie różnych chorób i niepełnosprawności. Czy współczesność powoduje, że procesy te mają inny przebieg, są bardziej nasilone, czy może występują w późniejszym wieku niż w dawnej? Odpowiedzi na te i inne pytania poszukujemy w rozdziale 4, gdzie przedstawiono przebieg starzenia się człowieka w ujęciu medycznym. Choć procesów starości nie da się zatrzymać, to sprawnie działająca opieka medyczna, dedykowana osobom starszym, pozwala poprawić jakość ich życia oraz ich poczucie bezpieczeństwa pod względem zdrowotnym.

Psychologia pomaga zrozumieć siebie w procesie przejścia od okresu dojrzałego do starości. Czy w takim razie możemy mówić o pewnej specyfice psychologicznej okresu senioralnego? Jakie są typowe wyzwania stojące przed ludźmi starszymi, czy psychologia może pomóc w dążeniu do pomyślnego starzenia? O psychologicznych aspektach starzenia się we współczesnym świecie traktuje rozdział 5.

W rozdziale 6 przedstawiono kwestie ciemnej strony starości i starzenia się, której odbiciem jest ageizm. Dobitnie dały o nim znać ostatnie wydarzenia związane z pandemią COVID-19. Ograniczenia w poruszaniu się w miejscach publicznych czy zakazy wyjścia z domu doprowadziły do nasilenia przemocy wobec osób starszych oraz wzrostu wszelkiego rodzaju nadużyć fizycznych, emocjonalnych, finansowych i seksualnych, a także zaniedbań. Wiele osób starszych, szczególnie żyjących samotnie, zostało pozbawionych potrzebnej pomocy i usług (United Nations 2020, s. 7). Ageizm nie jest czymś nowym, lecz pandemia dorzuciła do jego nasilenia. W porównaniu z innymi rodzajami dyskryminacji, które wzbudzają ogromny sprzeciw (jak np. rasizm), ageizm stanowi pewne tabu, jest w dużej mierze społecznie akceptowany, silnie zinstytucjonalizowany, nie objęty systematycznymi badaniami i często niekwestionowany (Officer, Schneiders, Wu, Nash, Thiagarajan, Beard 2016, s. 710). Drogą do jego przezwyciężenia jest budowa społeczeństwa inkluzyjnego, przyjaznego osobom starszym zgodnie z ideą zawartą w przyjętej w 2015 roku Agendzie 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju (Ministerstwo Rozwoju 2015).

Przedstawione w rozdziałach tematy przyczyniają się do poznania uwarunkowań tego, jak określamy osoby starsze zarówno

w literaturze, jak i w praktyce. Pozwalają lepiej zrozumieć trudności w definiowaniu procesów starzenia i określaniu granicy, od której zaczyna się starość. Istniejąca wielość czynników wpływających na przebieg procesów starzenia powoduje, że przy charakterystyce wyróżniającej osobę starszą napotykamy na szereg wątpliwości. Obok niezmiennych, trwałych procesów starzenia się, uwarunkowanych geograficznie, społecznie, ekonomicznie itd., dopisywane są nowe, które niesie zmienność współczesnego świata.

Bibliografia

- European Union Agency for Fundamental Rights (2018), *Fundamental Rights Report 2018*, European Luxembourg.
- Eurostat (2011), *Active ageing and solidarity between generations. 2012 edition. A statistical portrait of the European Union 2012*, European Union, Luxembourg.
- Eurostat (2019), *Ageing Europe. Looking at the lives of older people in the EU. 2019 edition*, European Union, Luxembourg.
- Ministerstwo Rozwoju (2015), *Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju – implementacja w Polsce*, http://www.un.org.pl/files/170/Agenda2030PL_pl-5.pdf (dostęp: 23.09.2020).
- Muszyński M. (2016), *Przegląd wybranych stanowisk dotyczących teorii gerotranscencji*, [w:] E. Dubas, M. Muszyński (red.), *Obiektywny i subiektywny wymiar starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 23–36.
- United Nations Economic and Social Council (2018), *Report of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland on ageing-related statistics and age-disaggregated data*. Statistical Commission Forty-ninth session, 6–9 March, <https://undocs.org/E/CN.3/2018/19> (dostęp: 23.09.2020).
- United Nations (2020), *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons*, May, <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/Policy-Brief-The-Impact-of-COVID-19-on-Older-Persons.pdf> (dostęp: 15.09.2020).
- Officer A., Schneiders M.L., Wu D., Nash P., Thiyagarajan J.A., Beard J.R. (2016), *Valuing older people: time for a global campaign to combat ageism*, Bulletin of the World Health Organization, nr 94, s. 710–710A, <https://www.who.int/bulletin/volumes/94/10/16-184960/en/> (dostęp: 12.09.2020).

Źródła internetowe

https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjanind&lang=en (dostęp: 25.09.2020).

<https://unstats.un.org/unsd/methodology/citygroups/Titchfield.cshtml> (dostęp: 26.09.2020).

Age Platform Europe, <https://www.age-platform.eu/> (dostęp: 24.09.2020).

Eurostat, dane online HLTH_HLYE (dostęp: 30.01.2021).

1. Graniczne progi starości

*Marek Chałas**

 <https://orcid.org/0000-0003-0127-7696>

1.1. Wprowadzenie

Istnieje wiele opracowań na temat poszczególnych etapów życia człowieka – badań, raportów, programów odnoszących się do osób starszych. Powstaje potrzeba określenia, o kim mówimy używając pojęcia „osoba starsza”. W niniejszym tekście termin ten będzie używany zamiennie z upowszechniającym się w przestrzeni publicznej określeniem „senior” (chyba że wyraźnie zaznaczone będą odrębności obu pojęć).

Najbardziej rozpowszechnione odniesienia do osoby starszej oparte są na definicjach sformułowanych przez Światową Organizację Zdrowia (WHO). Wyznaczają one granicę wieku rozpoczynającą starość na ukończone 60 lub 65 lat. Definicje te zostały ustalone wiele lat temu. W pojawiających się nowszych tekstach autorzy przyjmują, dla potrzeb własnych rozważań, także odmienne granice wieku wyznaczające początek starości.

Starzenie się ludności występuje z różnym nasileniem na całym świecie. Prognozy demograficzne przewidują, iż proces starzenia się społeczeństw będzie przyspieszał. Potrzebę modyfikacji czy unowocześnienia kryteriów podziału życia człowieka na poszczególne fazy dostrzegła m.in. O. Czerniawska (2019, s. 234), pisząc: „Czysty wiek kalendarzowy przestał być decydującym kryterium wyznaczającym fazy, takie jak: dzieciństwo, młodość, dorosłość i starość”. Dotyczy to również, a może szczególnie, ustalenia wieku, od którego

* Mgr, prezes Fundacji Activus prowadzącej Akademię Seniora Activus przy Uniwersytecie Łódzkim.

zaczyna się starość. Owa trudność towarzyszy też próbom wyróżnienia kilku etapów starości, a także kwestii dokonywania porównań między wynikami różnych badań, na co wskazywano w badaniu PolSenior (Mossakowska, Więcek, Błędowski 2012, s. 11 i 462).

W przestrzeni społecznej można spotkać stereotypy dotyczące opisu seniorów, ich cech, miejsca w rodzinie i sposobów funkcjonowania w społeczeństwie. Utrwalone przyzwyczajenia w określaniu ludzi starszych tworzą w przestrzeni społecznej pewien zamęt. Obszernego zestawienia panujących mitów dotyczących osób starszych dokonał Z. Woźniak (2016, s. 41). Wyobrażenia społeczne o starości podzielił na cztery kategorie:

- 1) przekonania całkowicie nieprawdziwe,
- 2) nadinterpretację pewnych cech i zachowań seniorów,
- 3) przekonania mogące być prawdziwe w pewnych sytuacjach,
- 4) wyobrażenia całkowicie prawdziwe.

Do tych ostatnich zaliczamy stwierdzenie, że seniorzy to kategoria bardzo zróżnicowana. Jednakże zestawiona przez Z. Woźniaka paleta wyobrażeń społecznych o starości pokazuje, jak wiele stereotypów o ludziach starszych w przestrzeni społecznej jest nieprawdziwych, np.: większość ludzi starych żyje w krajach wysoko rozwiniętych albo kategoryczne stwierdzenie, iż starość zaczyna się po 60. roku życia. Owe stereotypy są usilne i dominują w powszechnym postrzeganiu progu rozpoczynającego okres starości. Bezrefleksyjne przytaczanie stereotypów kreuje pewien chaos pojęciowy. Na co dzień, również w mediach, spotkać można sformułowania dotyczące osób starszych, które albo jeszcze nie zaliczają się do osób starszych, albo przedstawiony opis nietrafnie kwalifikuje je do tej grupy.

W komunikacji społecznej próg starości jest często przyjmowany i rozpowszechniany w sposób upraszczający. Sformułowanie progu starości w sposób uogólniony – bez dodatkowych objaśnień kryteriów wyboru – prowadzi do sytuacji, w której nadawca i odbiorca pod tym samym pojęciem rozumieją co innego. Poszukiwanie granicy starości zawsze pozostanie sprawą umowną, w zależności od założeń przyjętych w badaniu lub raporcie, czy zastosowanych kryteriów. Celem rozdziału jest wskazanie, w jaki sposób przyjęcie różnych poziomów progu starości zmienia skład grupy osób starszych, do których odwołuje się przekaz – co w konsekwencji powoduje jego niespójność. Efektem jest odbiór komunikatu znacząco różniący

się od intencji autora (lub autorów) przekazu. Przykładowo najczęściej wskazywany próg zaliczenia do grupy seniorów osób, które przekroczyły granicę 60 lat (tzw. grupa „60+”) sprawia, że przekaz adresowany jest w tym samym stopniu do osób sześćdziesięciokilkuletnich, jak i do osiemdziesięciolatków, zarówno do osób niesamodzielnych z uwagi na zaawansowany wiek, jak i do osób w pełni aktywności zawodowej bądź społecznej. Powoduje to irytację wśród młodych wiekiem seniorów sprawnych i aktywnych. Zaś zachęcanie do aktywizacji wszystkich seniorów może powodować rozgoryczenie wśród osób najstarszych wiekiem i wymagających wsparcia. Dlatego na potrzeby konkretnych badań oraz polityk kierowanych wobec osób starszych, a także wypowiedzi w przestrzeni społecznej, należy jednoznacznie wskazywać, jakie zostały przyjęte graniczne progi starości oraz progi grup wiekowych wśród seniorów.

1.2. Znaczne zróżnicowanie postrzegania progu starości

Powszechne wyobrażenia o osobach starszych nie uwzględniają znacznego zróżnicowania w tej grupie osób i często są mocno przestarzałe, nieaktualne, stanowią stygmaty. Dotyczy to również decydentów stanowiących prawo dotyczące osób starszych, czyli tych, którzy „wiedzą lepiej”. Ich autorzy często mają jedynie wiedzę potoczną, pełną stereotypowych wyobrażeń kto jest seniorem. Nieprecyzyjne wyobrażenia i określenia osób starszych są stosowane w szczególności przez mniej wyrobione osoby w wieku 40. czy 50. lat, które nie zdają sobie sprawy, że „lada chwila” sami również dołączą do grupy seniorów. Zapewne część nieporozumień związanych z definiowaniem osób starszych ma swoje źródło w nieadekwatnych tłumaczeniach z języka angielskiego. Przyczynę innego niekiedy rozumienia pojęcia starzenia się opisał P. Szukalski (2016), wskazując, że angielski termin *ageing*, tłumaczony jako pochodna słowa „starzeć się”, utożsamiany jest ze starością, tj. pewną fazą życia:

Tymczasem angielskie *age* odnosi się do przechodzenia przez uporządkowane chronologicznie etapy życia, nie ogranicza się tylko do ostatniego z nich, choć najczęściej jego dotyczy [...]. Również i w Polsce rozpowszechnione jest powyższe, zawężające rozumienie

tego terminu, samo bowiem słowo «starzenie się» jest przez większość osób automatycznie łączone z czymś, co «zdarza się» wyłącznie seniorom (Szukalski 2016, s. 201–202).

W Polsce systematycznie zwiększa się grupa osób, które mają pogłębioną wiedzę o seniorach, ich cechach i potrzebach. Ze względu na prognozy demograficzne przewidujące dalszą dynamikę przemian w strukturze społeczeństwa, istnieje potrzeba intensyfikowania dyskusji o świecie i społecznościach z dominującą grupą osób starszych. Pogłębioną refleksję na te tematy można znaleźć w książce „100-letnie życie” (Gratton, Scott 2017).

W wielu tekstach i opracowaniach pojawiają się określenia „trzeci” i „czwarty wiek”. Wynika to z potrzeby wyróżnienia podgrup, związanej ze spostrzeżeniem znacznej różnorodności grupy osób 60+. Taki sposób postrzegania podgrup w ramach grupy seniorów został zaproponowany m.in. w publikacji „Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013” (Czapiński, Błędowski 2014, s. 10).

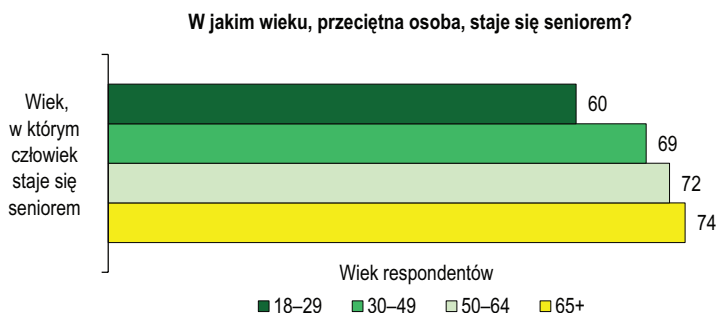
W dalszej części tekstu niniejszego rozdziału nie będziemy zajmować się definiowaniem osoby starszej – wymagałoby to przytoczenia wielu prac w tym zakresie oraz uwzględnienia wielu kryteriów. Zaś intencją tego rozdziału, zgodnie z jego tytułem, jest przegląd cezur wieku wyznaczającej próg, od którego zaczyna się starość.

Coraz więcej autorów, a także działaczy społecznych, dostrzega potrzebę redefiniowania tego, kim jest osoba starsza. Brytyjski geriatra V. Adhiyaman w tekście opublikowanym na łamach British Geriatrics Society Blog (2017) wskazuje, że aktualnie żyjące osoby powyżej 65. roku życia są często bardzo aktywne, zdrowe (jak na swój wiek) i nie akceptują sytuacji, gdy używa się wobec nich określenia „osoba starsza”. Jak zauważa A. Scott, w XX wieku oczekiwana średnia długość życia wydłużyła się o około 10 lat dla każdego pokolenia. Oznacza to, że dzisiejszy 75-latek ma taką samą oczekiwaną średnią liczbę lat do przeżycia jak 65-latek w roku 1950. Jak powiedział A. Scott, prawdopodobnie dzisiaj 75-latek to dawniejszy 65-latek (Scott 2019). Takie stwierdzenie upoważnia również do przemyśleń, badań i redefiniowania wieku osoby starszej.

W ogólnopolskich badaniach PolSenior, wykonanych w latach 2007–2011, na pytanie postawione respondentom, kiedy zaczyna się starość, wskazywano przede wszystkim trzy podstawowe

czynniki występujące w życiu człowieka, które wraz z wiekiem zmieniają się, i które zdaniem respondentów wyznaczają początek starości. Wśród wskazań były to: nasilające się kłopoty ze zdrowiem (55,9%), postępująca zależność od innych (49,5%) oraz odczuwanie utraty sił i malejąca aktywność (46,2%). Kolejno wskazywano kłopoty z pamięcią (27,8%), przejście na emeryturę (16,2%), a także zmiany w zachowaniu i wyglądzie (12,6%)¹ (Halicka 2018, s. 26). Każdy z tych objawów może się pojawić w przypadku indywidualnym, w wieku chronologicznie młodszym lub starszym. Równoległe wystąpienie kilku spośród wskazanych kryteriów również nie daje odpowiedzi na pytanie, kto to jest osoba starsza.

Naukowcy z Pew Research Center przeprowadzili badania ankietowe na próbie 2969 dorosłych Amerykanów. Wśród nich 1332 respondentów było w wieku 65 i więcej lat. W ankiecie były m.in. pytania, kiedy zaczyna się starość oraz według jakich kryteriów należy to ustalać („Growing Old in America” 2009, s. 7). Im starsi byli respondenci, tym więcej było odpowiedzi opóźniających wiek początku starości (wykres 1).

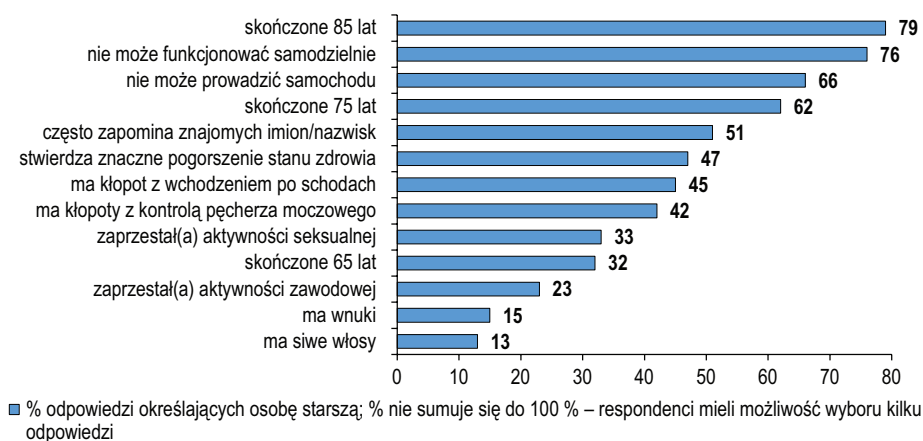

Wykres 1. Wskazania wieku, od którego człowiek staje się seniorem, w zależności od wieku respondenta

Źródło: *Growing Old in America: Expectations vs. Reality*, 2009, s. 7

Ogół badanych (2969) poproszono również o wskazanie cech, które świadczą o tym, że daną osobę można określić jako starszą (wykres 2).

¹ Szersze omówienie odpowiedzi respondentów w badaniach PolSenior na pytania dotyczące tego „Kto to jest osoba starsza?”, z uwzględnieniem różnicowanych kryteriów, jak np. wiek, płeć, miejsce zamieszkania, znalazło się w artykule Halicka, Halicki 2011, s. 19–20.

Wykres 2. Cechy decydujące o uznaniu osoby za starszą w wypowiedziach respondentów

Źródło: *Growing Old in America: Expectations vs. Reality*, 2009, s. 2

Przytoczone powyżej wyniki badań wskazują, że już przed rokiem 2009 respondenci pytani, co ich zdaniem wyznacza starszy wiek, podawali najczęściej ukończony wiek 85 lat (79%), a następnie 75 lat (62%); pojawiły się również odpowiedzi wskazujące na inne, istotne zdaniem respondentów kryteria określające osobę starszą, jak „nie może funkcjonować samodzielnie” (75%), czy „nie może prowadzić samochodu” (66%). Uzupełnieniem wniosków płynących z Raportu są spostrzeżenia oparte na wynikach innych badań, według których zaledwie 21% osób badanych w wieku 65–74 czuło się osobami starszymi („When Does Old Age Begin?” 2018).

W badaniu dotyczącym uczestnictwa seniorów w wydarzeniach szeroko rozumianej kultury, przeprowadzonym przez Instytut Kulturoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zapytano m.in. o wiek, w którym rozpoczyna się okres starości (Męcarski 2013, s. 131–148). Wśród 314 badanych w wieku 60+ za wiek początku starości najczęściej uznawano 70 lat (30,3%), a następnie 60 lat (20,1%), dla 15,3% był to wiek 80 lat. Wśród innych odpowiedzi wskazujących wiek kalendarzowy rozpoczynający starość były również nielicznie wymieniane takie kategorie jak 50 lat i mniej, 90 lat, 100 lat.

W badaniach ankietowych wśród słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Bydgoszczy pytano o subiektywne postrzeżenie